

DAUGIAKULTŪRIŲ MIESTŲ PAVELDAS: INTERPRETACIJOS PROBLEMAS IR GALIMYBĖS

Rasa Čepaitienė

Docentė, humanitarinių mokslų daktarė

Lietuvos istorijos institutas

XX a. istorijos skyrius

Tel. 275 97 23

El. paštas: rasa.cepaitiene@if.vu.lt

Straipsnyje analizuojamos sampratos, turėjusios ir turinčios įtakos šiandieniam Lietuvos istoriniuose miestuose sukauptų kultūros vertybių suvokimui, įsisavinimui bei naudojimui ir norima pasiūlyti, kaip būtų galima spręsti kylančias problemas. Pabrėžiama, kad senuosiuose miestuose, kurie paprastai yra daugiataučiai, daugiakonfesiai ir daugiakultūriai, sukauptų kultūros vertybių pažinimas, apsauga, naudojimas ir interpretacija yra sudėtingas, kompetencijos ir kūrybiškumo, atsakomybės ir geranoriškumo reikalaujantis procesas.

Taip pat nagrinėjamas moderniosios Lietuvos kultūros politikos santykis su šia daugiabriaune problema. Išskiriami monoperspektyvus (nacionalistinis) ir multiperspektyvus (postmodernusis) požiūriai į urbanistinio paveldo interpretavimą. Analizuojami ryškiausi pastaruoju metu iškilę šio paveldo „(i)pasivavinimo“ atvejai, sukėlę tarpetninius ar tarpgrupinius konfliktus. Svarstomos unikalios LDK daugiakultūrio sugyvenimo tradicijų ir patirties panaudojimo galimybės globaliajame pasaulyje.

Įvadas

Kultūros paveldo vertybės visuomet buvo ir yra suvokiamos kaip galinga socialinės komunikacijos priemonė. Svarbiausi neišvengiamai čia išskylantys klausimai yra: *koks paveldas?* ir *kieno paveldas?*¹ Įvairūs materialaus ir dvasinio kultūros paveldo turtų „pasivavinimo“ ar „atmetimo“ atvejai rodo, kad jo prigimtis ir įvairiųjų dalybos yra glaudžiai susijusios su galios naudojimu. Taigi kultūros vertybės tampa proceso, kuriuo siekiama apibrėžti ir išlaikyti visuomenės narių kultūrinį tapatumą, formuoti patrauklų šalies įvaizdį užsienyje, įgyvendinti įvairius politinius ar ekonominius interesus, nustatyti socialinio įtraukimo (ar atskirties) kriterijus ir t. t., dalimi.

Šiandien bendrosios Europos kultūros politikos siekis sukurti ir išlaikyti europietiškaį tapatumą veda prie to, ką būtų galima pavadinti *vienovės principo* paieškomis. Tai skatina identifikuoti ir išryškinti

¹ Ashworth G. J. *Whose History, whose Heritage? Management means Choice // Managing Tourism in Historic Cities.* Kraków: City Prof, 1992, p. 57–66.

ti tuos praeities aspektus, kurie įtrauktų Lietuvos istoriją ir jos kultūros vertybes į bendraeuropinę erdvę. Šis siekis gali būti įgyvendinamas ne tik naujų istorinių siužetų atradimu ar perinterpretavimu profesionaliojoje historiografijoje, bet ir kultūros paveldo vertybių, geriausiai tinkančių šiam uždaviniui įgyvendinti, nustatymu, atskleidimu ir deramu pateikimu lankytojams. Dėl to gali stiprėti ir regioninės pastangos pabrėžti Vidurio ir Rytų Europos specifiką, dėl darnios kaimynystės aktualinant „bendros praeities“ laikotarpius (ypač Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės epochą), neapeinant ir nesenos komunistinės praeities palikimo pristatymo.

Tačiau šiame kontekste ne mažiau svarbus ir *įvairovės principo* išryškėjimas. ES „senbuvių“ ir „naujokių“ ekonominiai, kultūriniai ir ypač mentaliniai skirtumai, didėjantis lietuvių emigrantų skaičius, dalinės reemigracijos ir jau prasidėjusios naujosios imigracijos procesai skatina savito regioninio bei nacionalinio tapatumo paieškas. Tam būtina stiprinti specifinių „lietuviškų“ (nebūtinai etnolingvistine prasme), regioninių ar lokaliųjų reiškinį bei paveldo produktų, kurie užsienio turistų akyse sietųsi su vietine egzotika, aktualinimą. Tai daryti jau dabar padeda intensyviai besipėtojantis kaimo turizmas, ekologinė žemdirbystė, regioninės šventės, tradiciniai amatai ir t. t. Tačiau šiam Europos kultūros politikos siekiui, kaip rodo kitų šalių patirtis, geriausiai gali pasitarnauti tinkama istorinių miestų interpretacija².

² *Rypkema Donovan D. Celebrating our Urban Heritage. Globalisation, Urban Heritage, and the 21st Century Economy // Global Urban Development, Volume 1, Issue 1, May 2005 (<http://www.globalurban.org/Issue-1PIMag05/Rypkema%20PDF.pdf> (žiūrėta 2007 11 21)).*

Istoriniai miestai yra aukšto sudėtingumo lygmens urbanistinės struktūros, kurias sudaro gamtinis kultūrinis klotas, materialūs praėjusių epochų pėdsakai miesto erdvėje ir saviti natūraliai susiklostę sociokultūriniai sąryšiai, kurie visi kartu sudaro unikalų konkretaus miesto pavidalą³. Pažymėtina, kad istoriniai miestai tiek savo kilme, tiek dabartine padėtimi dažnai būna daugiataučiai, daugiakonfesijai ir daugiakultūriai⁴. Abu minėti veiksniai smarkiai komplikuoja urbanistinio paveldo suvokimą ir įsisavinimą.

Laisvosios rinkos ekonomika ir nepaliaujamai intensyvėjantys informacijos srautai išskėlė nepaprastus ekonominius, socialinius bei politinius iššūkius miestams, turintiems sparčiai prisitaikyti prie kintančių sąlygų ir atitikti naujus reikalavimus, tuo pat metu kuriant įvairiais aspektais palankias bei patogias sąlygas atvykėliams adaptuotis. Anot V. Rubavičiaus, „globalinio paveldo pobūdis – multikultūris kapitalizmas gamina kultūrinės produkcijos įvairovę ir suteikia kultūros gaminiams bei paslaugoms egzotiškumo, įsimintinumo, išskirtinumo bruožų, o ta produkcija, dažnai paženklinta „firminių“ autentiškumo ženklų, skirta globaliniam vartotojui“⁵. Šie iššūkiai sudaro komplikotas sąlygas vietiniams miestų gyventojams, aplink kuriuos vyksta nauji procesai, darantys įtaką jų gyvenamajai aplinkai bei savivokai. Specialistų pastebėta, kad tie patys paveldo objektai gali būti naudojami tiek

³ Plačiau žr. *Čepaitienė Rasa. Istoriniai miestai paveldosaugos akiratyje // Miestų praeitis. 2004, Nr. 1, p. 43–78.*

⁴ *Ashworth G. J., Tunbridge J. E. The Tourist-Historic City. Chichester: John Wiley and Sons, 1990, p. 27–34.*

⁵ *Rubavičius Vytautas. Miesto tapatumas ir išskirtinumas globalizacijos sąlygomis // Urbanistika ir architektūra. 2005, t. XXIX, Nr. 4, p. 158.*

oficialiosios valdžios, tiek įvairių visuomenės grupių bei atvykėlių turistų ar užsienio šalių gyventojų, žinoma, turint anaipol nepatačius tikslus⁶.

Atsižvelgiant į šias pastabas toliau straipsnyje norima giliau paanalizuoti klausimus: kokios nūdienės globaliosios, europinės ar regioninės kultūros politikos tendencijos turėjo įtakos požiūriui į istoriniuose miestuose sukauptą kultūros paveldą kaitai? Kodėl multikultūralizmas ir įvairių lygių tapatumų problematika yra tapę vienu iš šiuo metu labiausiai svarstomų sociopolitinės dienotvarkės punktų? Kaip ir kokių tikslų siekiant vyksta urbanistinių vertybių (per)interpretavimo darbas, žvelgiant ne tik chronologiškai, bet ir iš įvairių suinteresuotų grupių perspektyvos? Galiausiai, kokių disonansų čia iškyla ir kokias strategijas, siekiant jų išvengti ar bent valdyti, būtų galima pasiūlyti?

Nūdienės paveldosaugos tendencijos

Šiandien išsivysčiusių šalių paveldosauga pasižymi saugomų objektų skaičiaus didėjimu ir kultūros vertybių prieinamumu kuo platesniems gyventojų sluoksniams skatinimu. Paveldo demokratizacija įgyvendinama pasitelkiant integraliosios paveldosaugos ir tvaraus vystymo strategijas bei metodikas⁷. Savo ruožtu kultūros paveldo suvokimui ir panaudai didelę įtaką daro ir nevienareikšmiškai vertinamos nuo XX a. aštuntojo–devintojo dešimtmečio

⁶ *Graham B., Ashworth G. J., Tunbridge J. E.* A Geography of Heritage. Power, Culture and Economy. London: Arnold, 2000, p. 34.

⁷ *Gražulevičiūtė Indrė.* Cultural Heritage in the Context of Sustainable Development // Aplinkos tyrimai, inžinerija ir vadyba. 2006, Nr. 3, p. 74–79.

besiplėtojančios paveldo komercializacijos apraiškos – vadinamoji „paveldo industrija“ – sudedamoji pramogų ir laisvalaikio industrijos dalis.

Specialistų teikiamos Europos Sąjungos šalių raidos per pirmuosius tris XXI a. dešimtmečius prognozės⁸ numato keletą bendrųjų raidos tendencijų, kurios gali būti būdingos ir Lietuvai. Jie atkreipė dėmesį į: 1) gyventojų senėjimo ir jų gyvenimo trukmės ilgėjimo procesus, kurie leidžia prognozuoti tradicinių vertybių palaikymo stiprėjimą ir didėsiantį interesą bei nostalgiją praeičiai. Tačiau savo ruožtu dėl europiečių senėjimo ir demografinio nuosmukio vykstanti vidinė bei išorinė migracija gali skatinti ir įtampos bei konfliktų tarp įvairių etninių grupių stiprėjimą, tarp jų ir dėl skirtingų praeities interpretacijų bei kultūros vertybių realios ar simbolinės „priklausomybės“ klausimų; 2) gerėjanti ekonominė padėtis ir ilgėjanti nedarbo laiko trukmė leidžia prognozuoti ir toliau didėsiant laisvalaikio ir pramogų industrijos, kartu ir paveldo bei rekreacinio turizmo paklausumą. Bet besiplečianti paveldo komercializacija taip pat kelia dilemą dėl kultūros vertybių autentiškumo apsaugos ar jų kuo intensyvesnės panaudos prioritetų pasirinkimo. Be to, paveldo industrija turi įtakos ir kultūros išteklių išieškojimo, tiesos ir melo, susipainiojimo laike grėsmių atsiradimui; 3) ekonomikos raida ir naujųjų technologijų įdiegimas gali kelti grėsmę tradiciniam agrariniam ir kaimo kraštovaizdžiui, kuris išlieka vietinio bendruomenių tapatumo dalimi, skatinti didesnę aplinkos taršą.

⁸ *Masser I., Sviden O., Wegener M.* The Geography of Europe's Future. London: Belhaven, 1992.

Manoma, kad iki 2030 m. Europos Sąjunga bus susivienijusi ne tik ekonomiškai, politiškai, bet ir kultūriškai⁹. Iš tiesų, Europos Sąjungos politikai bei intelektualai jau senokai kelia tikslą sukurti ir įtvirtinti bendraeuropinę tapatybę¹⁰. Jai pagrįsti, be kitų priemonių, ieškoma ir tam tikrų Europos istorijos siužetų ir juos iliustruojančių kultūros vertybių¹¹. Tam Europos Tarybos įkurtas *Europos kultūros kelių institutas* jau nuo XX a. devintojo dešimtmečio ieško temų, įgaunančių turistinių maršrutų pavidalą, kurie gali sujungti kuo platesnius Europos arealus. Pradėjęs nuo piligrimų kelio į Santjago de Kompostelą atkūrimo, Liuksemburge įsikūręs institutas, pasitelkęs įvairius suinteresuotus partnerius iš daugelio Europos šalių, šiandien keliautojams siūlo daugelį kultūros kelių, kurių objektu tampa atskiros asmenybės (pavyzdžiui, V. A. Mocarto kelias, sujungęs penkias valstybes), šilkas, barokas, parkai ir sodai, kultūriniai kraštovaizdžiai, pramonės objektai, fortifikacijos, žydų paveldas, vienuolynai, Hanzos miestai, vikingai ir t. t. Taip įgyvendinamas Europos Sąjungos kultūros strategų siekis pasitelkus lokalinį paveldą

formuoti supranacionalinį, europinį tapatumą¹².

Tačiau europietiško tapatumo paieškos dažnai susiduria su problema išskirti ir apibrėžti pamatinius „europietiškus“ įvykius, asmenybes ir vietas, nes jų interpretacijos bei įvertinimas įvairiose valstybėse gali net labai skirtis (ypač tai akivaizdu traktuojant tokį globalų siužetą kaip Antrasis pasaulinis karas¹³) ir vesti prie visiškai nepageidautinų disonansų bei konfliktų.

Šiuolaikinėje paveldosaugoje ypač pabrėžiamas aktyvus ir įvairialypis paveldo išteklių naudojimas, siejamas tiek su poreikiu formuoti, išlaikyti bei stiprinti lokalinį regioninį tapatumą (dažnai ugdomą iki tol svarbiausiu laikyto nacionalinio tapatumo sąskaita) eurointegracijos bei globalizacijos sąlygomis, tiek su spartėjančia masinio atvažiuojamojo turizmo ir paveldo pramonės plėtra¹⁴. Tačiau, pavyzdžiui, istoriniuose miestuose sukauptų kultūros vertybių panaudos ir interpretacijos strategijos bei praktika yra labai sudėtingas dalykas, reikalaujantis ne tik vadybinių gebėjimų, bet ir tam tikrų istorinių kultūrinių kompetencijų.

Kultūros vertybių interpretaciją, tampančią bene svarbiausia nūdienės paveldo vadybos dalimi, paprasčiausia apibrėž-

⁹ *Masser I., Sviden O., Wegener M.* What new heritage for which new Europe? Some contextual considerations // *Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe* (ed. by G. J. Ashworth, P. J. Larkham). London: Routledge, 1994, p. 31–46.

¹⁰ Forward planning: The functions of cultural heritage in changing Europe. Expert's contributions: [http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/Heritage/Resources/ECC-PAT\(2001\)161.pdf](http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/Heritage/Resources/ECC-PAT(2001)161.pdf) (žiūrėta 2007 11 30).

¹¹ *Ashworth G. J.* Heritage, Tourism and Europe: a European Future for a European Past? // *Heritage, Tourism and Society* (ed. by D. T. Herbert). London: Mansell, 1995, p. 68–84; *Ashworth G. J., Larkham P. J.* A Heritage for Europe: the Need, the Task, the Contribution // *Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe* (ed. by G. J. Ashworth, P. J. Larkham). London: Routledge, 1994, p. 1–12.

¹² *Johler Reinhard.* Europe, Identity and the Production of Cultural Heritage // *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. 2002, 2 (11), p. 9–22.

¹³ Plačiau apie skirtingas ar net viena kitai pricštaraujančias Antrojo pasaulinio karo traktuotes kolektyvinėje Vidurio ir Rytų Europos šalių atmintyje žr. *Machein Silvia, Agnes Simon.* Zwischen Emotion und Information. Gedenkorte im Spannungsfeld interkultureller Wahrnehmung. Ein Projektbericht: http://www.kakanien.ac.at/beitr/materialien/SMachein_ASimon1.pdf (žiūrėta 2007 08 15).

¹⁴ *Hall Michael and Mc Arthur Simon.* Integrated Heritage Management. Principles and Practice. London: The Stationary Office, 1998, p. 4–19.

ti kaip „meną paaiškinti vietovės reikšmę jos lankytojams, pabrėžiant poreikį ją išsaugoti“¹⁵. Būtina turėti omenyje, kad pasirinktos interpretacinės perspektyvos – iš vyraujančios tautos / kultūrinių bendrijų, vietinių gyventojų / atvykėlių / turistų / užsienio gyventojų žiūros taško – gali smarkiai skirtis ir net konfrontuoti viena su kita. Todėl šių realių ar potencialių konfliktų bei disonansų atpažinimas, įvertinimas ir sprendimas (ar užbėgimas jiems už akių) yra vienas svarbiausių šiandieninės paveldo vadybos bei interpretacijos uždavinių¹⁶.

Lyginant su kitų Vakarų ir Vidurio Europos šalių patirtimi tenka pripažinti, kad paveldosauga Lietuvoje yra gana vėluojantis reiškinys. Profesionaliosios paminklotvarkinės praktikos raida ir atitinkamo įstatymų leidimo formavimasis šalyje nuosekliau plėtotis galėjo tik po Antrojo pasaulinio karo, tačiau buvo ribojamas sovietinės ideologijos. Tik atkūrus nepriklausomybę atsirado galimybių lanksčiau reaguoti ir lengviau perimti Vakarų šalyse šiuo metu esamą paveldosaugos teorinę mintį bei praktiką¹⁷.

Galima teigti, kad eurointegraciniai bei globalizaciniai procesai šiandien daro nevienareikšmiškai traktuotiną įtaką Lietuvos paveldo vertybėms. Viena vertus, atsiranda daugiau profesionalų ir lokaliųjų bendruomenių tarptautinio bendradarbia-

vimo galimybių. Didėjantis atvažiuojamasis ir vietinis turizmas skatina tobulinti paslaugų infrastruktūrą, ieškoti naujų paveldo išteklių ir jų „įpakavimo“¹⁸ metodų, įtraukti į paveldosaugos procesus daugiau suinteresuotų grupių. Kita vertus, Lietuvoje iki šiol lieka neišspręsta kultūros paveldo politikos decentralizavimo ir demokratinizavimo problema. O regioninės politikos silpnumas rodo ne tik europinių tendencijų neatitikimą, bet ir vis didėjančią socialinių, ekonominių ir kultūrinių atotrūkį tarp centro ir periferijos bei tarp atskirų regionų. Todėl šiame tekste toliau norima paanalizuoti sampratas, turinčias įtakos Lietuvos istoriniuose miestuose sukauptų vertybių suvokimui, įsisavinimui bei naudojimui ir pasiūlyti, kaip galima spręsti išylančias problemas.

Lietuvos miestai – tarp *mono-* ir *multi-* perspektyvumo

Kokie svarbiausi iššūkiai XXI a. pradžioje laukia Lietuvos kultūros politikos ir jos sudedamosios dalies – paveldosaugos? Vienu iš svarbiausių, be abejonės, galima laikyti jau kylantį daugiakultūrės Lietuvos praeities ir paveldo (per)interpretavimo naujame kontekste poreikį. Kaip žinoma, nuo pat XIX a. pabaigos lietuvių nacionalizmas reiškiasi netolygiai, lydymas nuolatines kai-

¹⁵ Aldridge Don. How the Ship of Interpretation was Blown off Course in the Tempest: Some Philosophical Thoughts // Heritage Interpretation (ed. by D. Uzzel). London: Belhaven Press, 1989, vol. 1, p. 64.

¹⁶ Tunbridge J. E., Ashworth G. J. Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict. Chichester: John Wiley and Sons, 1996, p. 34–69.

¹⁷ Čepaitienė Rasa. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius: LII, 2005, p. 275–287.

¹⁸ Kaip šiuolaikinėje paveldo vadyboje potencialūs paveldo ištekliai „įpakuojami“ (*package*) ir paverčiami politiškai, socialiai bei ypač komerciškai paklausiais paveldo produktais, žr.: Ashworth G. J. Conservation as Preservation or as Heritage: two Paradigms and two Answers // Built Environment. 1997, vol. 23, no. 2, p. 92–102; Ashworth G. J. From History to Heritage – from Heritage to Identity. In Search of Concepts and Models // Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe (ed. by G. J. Ashworth and P. J. Larhkam). London: Routledge, 1994, p. 13–30.

tos, nūnai net sukeliančios diskusijas apie tapatybės krizę, tad tapatybės įprasminimo refleksija darosi dar aktualesnė¹⁹. Šiandienėje lietuvių kultūroje politologas Vytautas Radžvilas išskiria tris klodus, kuriuos sąlygiškai apibūdina kaip „tradicionalistinį“, „modernųjį“ ir „postkomunistinį“, kurie atitinkamai suponuoja individo tapatumo sampratą. Pasak V. Radžvilo, lietuvių tauta, veikama vakarietiško idėjų, modernizavosi dar iki Antrojo pasaulinio karo. Tačiau sovietinė „internacionalinė“ kultūra, iškreipusi individo sąmonę bei tapatumą, sunaikino tradicionalistinį bei modernųjį Lietuvos visuomenės identitetus, sąlygodama būtinybę atrasti naują tapatumą, postsovietiniam lietuviui blaškantis tarp „tradicionalizmo“ ir „postmodernizmo“ kraštutinių²⁰.

Priklausymo tai pačiai bendruomenei jausmą lemia tokios pat praeities prisiminimas ar užmiršimas, be to, praeitis prireikus pertvarkoma bei perkonstruojama taip, kad ją būtų galima nesunkiai susieti su valstybės ar tautos dabartimi ir kad tai garantuotų piliečiams bendrą ateitį. Kaip teigia specialistai, kraštovaizdis, o ypač miestovaizdis, yra suvokiamas ne tik kaip vieta, kurioje (nacionalinis ar kitoks) tapatumas gali būti sukurtas ir išlaikomas²¹, bet ir kaip *reikšmių sistema*²² arba labai su-

dėtingas *diskursas* – *kalba*, kurioje yra užkoduota nemažai ekonominių, socialinių ar kultūrinių sąvokų. Tad vietos tapatumas kuriamas ypatingoje istorinėje ir politinėje terpėje ir dėl to tampa *naratyvu*, kuris padeda tam, kas svetima ar oficialu (*unfamiliar*), tapti savu, familiariu²³.

Miestovaizdyje istorinė atmintis yra „atsispaudusi“ institucijų tęstinumą įkūnijančiuose ar svarbius istorinius įvykius bei asmenis menančiuose pastatuose ar vietoje, muziejų ekspozicijose, gatvėvardžiuose, paminkluose, atminimo lentose ir t. t. Šie atminties ženklai ir vietovės įkūnija sąmoningą turinčios galią visuomenės dalies pasirinkimą, ką iš viso praeities įvykių bei asmenybių lobyno atrinkti, įprasminėti, minėti, – t. y. tam tikrą „atminties politiką“.

Naujaisiais laikais Europos miestuose praeities liekanos buvo daugiausia atrenkamos, saugomos ir įprasminamos, siekiant sukurti didįjį tautinį naratyvą, palaikantį nacionalinį tapatumą, ir įteisinti nacionalinės valstybės hegemoniją tam tikroje teritorijoje. Monolitinės ideologijos, kuriomis rėmėsi autoritariniai ar totalitariniai režimai, ypač pasižymėjo nepakantumu kitokių ideologinių, politinių nuostatų raiškiai, todėl ir istoriniuose miestuose dažniausiai rinkdavosi jų eradifikacijos (pašalinimo) kelią, arba, jeigu tai būdavo neįmanoma ar per daug komplikiuota, simbolinio konteksto perkeitimo strategija, dažnai vizualiai ignoruodamos nepageidautinus, bet išlikusius ankstesnės „atminties politikos“ elementus²⁴.

¹⁹ *Šutinienė I.* Lietuvių tautinė tapatybė globalizacijos kontekstuose: raiška ir kaitos tendencijos // *Filosofija, sociologija*. 2006, Nr. 2, p. 19.

²⁰ *Radžvilas Vytautas.* Lietuvio tapatumas pokomunistinės tautinės sąmonės epochoje // *Kultūros barai*. 1998, Nr. 2, p. 4–5.

²¹ *Graham B.* The Past in Europe's Present: Diversity, Identity and the Construction of Place // *Modern Europe: Place, Culture and Identity* (ed. by B. Graham). London: Arnold, 1998, p. 40.

²² *Eco Umberto.* Function and Sign: Semiotics of Architecture // *The City and the Sign: an Introduction to Urban Semiotics* (ed. by M. Gottdiener and A. F. Lagopoulos). New York: Columbia University Press, 1986, p. 99–112.

²³ *Barnes T. J., Duncan J. S.* Writing worlds: discourse, text and metaphor in the representation of landscape. London: Routledge, 1992, p. 11–12.

²⁴ *Ashworth G. J.* The conserved European City as cultural Symbol: the Meaning of the Text // *Modern Europe, Place, Culture and Identity* (ed. by B. Graham). London: Arnold, 1998, p. 261–286.

Kaip žinoma, XIX–XX a. pirmosios pusės Europoje išvyravusi nacionalizmo ideologija labiau siekė atskirti ir erdviškai, kontekstualiai bei diskursyviai atriboti skirtingų sociokultūrinių grupių paveldą, išskeldama vyraujančios tautos indėlį į konkrečios šalies kultūrą. Todėl, kylant ginčams dėl konkretaus paveldo etninės „priklausomybės“, ši, homogenizuojanti, strategija, be kita ko, skatino ir tarpgrupinius konfliktus bei priešišumą. Šalia daugelio tokio elgesio atvejų Europoje (žinomiausias jų būtų žydų holokaustas Antrojo pasaulinio karo metais) paminėtini ir neseni nuožmūs tarptautiniai buvusios Jugoslavijos tautų konfliktai 1991–1995 ir 1997–1999 m. Kosove, kurių metu, kvestionuojant svetimos etninės grupės pretenzijas į tam tikrą teritoriją, buvo naikinami ir jos architektūros bei istorijos paminklai – etninio bei religinio tapatumo simboliai.

Tačiau šiandienos tendencijos rodo, kad šios *monoperspektyvios* (iš vyraujančios tautos arba imperinės valdžios pozicijų) urbanistinio paveldo interpretacijos ir kolektyvinės atminties įamžinimo strategijos nebėra adekvačios dabarties poreikiams. Būdamos *vienamatės ir neturtingos* prasminiu požiūriu, jos nebėra parankios postmoderniems, multietniniams, daugiakultūriams Europos miestams, kuriuose vyrauja įvairovės ir individualizmo siekiai bei vertybės²⁵. Taigi nūnai, formuojant kolektyvinį tapatumą bei šalies įvaizdį užsienyje, išskyla multiperspektyvių, heterogeniškų objektų ir pasakojimų poreikis.

Veikiant Europos XIX a. antrosios pusės–XX a. pradžios tautiniams atgimimo

sąjūdžiams Lietuvoje irgi išitvirtino stipriai romantizuotas didysis nacionalistinis pasakojimas. Šiam pasakojimui buvo būdingas etnolingvistiniu pagrindu formuojamas monoperspektyvumas, Lietuvos istorijoje linkęs ieškoti didingų karinės šlovės ir imperinės galios laikotarpių, visų pirma siejamų su „lietuviškais“ personažais. Jis ilgus metus buvo tapęs vienu svarbiausių lietuvių visuomenę vienijančių kolektyvinių pasakojimų ir ypač suklestėjo tarpukariu, kai geopolitiškai silpna ir teritoriškai apkarpyta Lietuvos Respublika bandė semtis jėgų iš išivaizduojamo valstybės „aukso amžiaus“ – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK), ypač kunigaikščio Vytauto Didžiojo epochos XIV–XV a. sandūroje²⁶.

Tačiau etnocentrinio nacionalizmo ideologijai tekdavo susidurti ir su dažnai iškylančiu poreikiu „peržengti“ nacionalinių valstybių sienas, kas komplikavo „savo“ ir „svetim“ paveldo suvokimą. Pavyzdžiui, turime daug lietuvių tapatumo „atminties vietų“, esančių už etnografinės Lietuvos ribų – buvusiose LDK žemėse Baltarusijoje ir Ukrainoje, Lenkijoje, Mažojoje Lietuvoje, galiausiai kitose šalyse ir žemynuose, kur tik, įvairių emigracijos bangų nublokštos, būrėsi lietuvių išėivių bendruomenės. Kita vertus, Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Kėdainiai ir pan. buvo ir tebėra ir kitų, net toli nuo čia gyvenančių tautų savasties dalis.

²⁶ *Nikšentaitis A.* LDK kultūrinės tradicijos praradimas: Vytauto Didžiojo kultas XV–XX a. // *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos didžiosios kunigaikštystės patirtis.* Vilnius, 1998, p. 324–334; *Viliūnas G.* Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje // *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Nacionalizmas ir emocijos (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.).* 2001, t. 17, p. 68–102; *Mačiulis D.* Vytauto Didžiojo metų (1930) kampanijos prasmė // *Lituanistica.* 2001, Nr. 2, p. 54–75.

²⁵ *Bhadha H. K.* *The Location of Culture.* London: Routledge, 1994.

Ypač Vilniaus, kaip ir daugelio kitų didžiausių LDK miestų, atveju galima išskirti bent keletą miestovaizdžio topografinių mastelių, kas dažnai komplikuoja jo suvokimo ir interpretavimo darbą, keldamas daugiasluoksniškumo problemą, savitišką „matrioškos efektą“. Visų pirma būtina paminėti *lokalų* miesto lygmenį (miestas *per se*), kurį dažnai uždengia kiti lygmenys. Antra, ir iki šiol bene ryškiausiai matoma plotmė – *nacionalinė*. Tiesa, kalbant apie Vilnių šis matmuo naujaisiais laikais tampa ryškus tik po 1945 m., nes tik nuo tada prasideda realus Vilniaus *lituanizacijos* procesas ir mieste ima vyrauti pastangos įtvirtinti lietuviškąjį nacionalinį naratyvą, nors, kaip žinoma, ir iki tol Vilniaus vaizdinys lietuvių istorinėje vaizduotėje užėmė labai reikšmingą vietą²⁷. Dėl specifinių Vilniaus krašto istorijos aplinkybių ši procesą galime laikyti vėluojančiu, nes tarpukariu (laikinosios) sostinės statusą turėjo Kaunas. Nepaisant to, Vilnius šiuo atžvilgiu ir šiandien lietuvių dažniausiai suvokiamas kaip lietuviškosios tautinės valstybės sostinė. Tačiau Vilnių „savu“ laikė ir tebelaikio ir daugelis kitų tautų – lenkai, žydai, baltarusiai, rusai ir t. t., o tai atskirais istoriniais laikotarpiais labai komplikodavo vienareikšmio jo „perskaitymo“ ir „pasisavinimo“ pastangas. Tai rodo ir šių tautinių grupių iki šiol vartojami skirtingi miesto pavadinimai – Vilnė, Wilno, Vilnia...²⁸ Ši problema siejasi ir su *regio-*

niniu miesto suvokimu, kuris šiuo atveju bene komplikuočiausias. Į Vilnių galima žiūrėti tiek *etnografiškai*, kaip į Lietuvos valstybės ribose esančio konkretaus regiono (Dzūkijos?) centrą²⁹, tiek *istoriškai*, kaip į dabartinės Lietuvos Respublikos teritorines ribas toli peržengusios senosios valstybės LDK politinį centrą, pabrėžiant jame sukaupto paveldo daugiakultūrę dimensiją. O atgavus nepriklausomybę ir ypač įstojus į ES, galima apie Vilnių kalbėti ir *žemyninėje* perspektyvoje – kaip apie savitą, tačiau kartu ir tipišką Vidurio ir Rytų Europos miestą. Galiausiai po 1994 m., kai Vilniaus senamiestis buvo įtrauktas į *Pasaulio paveldo sąrašą*, ryškėja Vilniaus ne tik kaip regioninės, bet ir kaip *pasaulinės* reikšmės miesto matmuo. Visi šie lygmenys dažnai būna susipynę, tad kai kurie iš jų gali tarpusavyje disonuoti, komplikuodami vienareikšmį ir diskursyviai vieningą Vilniaus istorijos ir kultūros paveldo suvokimą³⁰.

Dažnu atveju viešosiose miesto erdvėse sukaupti ar naujai kuriami kolektyvinės atminties ženklai ir tampa šio komplikuotumo ir heterogeniškumo iliustracija ar net konfliktų arena. Kaip žinome, po Antrojo pasaulinio karo smarkiai pakito Lietuvos miestų tautinė sudėtis: buvo beveik sunaikinta žydų bendruomenė, iš Vilniaus krašto repatrijavo dalis lenkų. Be to, sovietinė urbanizacija bei industrializacija paspartino migracinius procesus tiek šalies viduje, tiek iš kitų SSRS vietų. Šie veiksniai buvo

²⁷ Plačiau žr. *Mulevičiūtė Jolita*. Modernizmo link. Dailės gyvenimas Lietuvoje respublikoje 1918–1940. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2001.

²⁸ *Goussset Catherine*. Wilno, Vilnė, Vilnius, capitale de Lituanie // A l'Est, la mémoire retrouvée (sous la dir. de Alain Brossat, Sonia Sombe, Jean-Yves Potel, Jean-Charles Szurek). Paris: Editions La Découverte, 1990, p. 489–520.

²⁹ Šis klausimas nėra ligi galo aiškus ir išspręstas.

³⁰ Plačiau apie kolektyvinės atminties politiką Vilniuje žr. *Čepaitienė Rasa*. Kolektyvinė atmintis miestovaizdyje (Vilniaus atvejis) // Besiformuojantis ir formuojamas kraštovaizdis. Kaunas: KTU, 2007, p. 86–101.

lemiami miestuose tradiciškai susiklosčiusių tarpetninių santykių kaitai.

Kita vertus, sovietmečiu, nors oficialiai pabrėžtinai buvo deklaruojamas „internacionalizmas“ ir „tautų draugystė“, iš esmės ėmė vyruoti užmaskuota didžiarusiškoji „didžiojo brolio“ ideologija, iš aukšto žiūrėjusi į kitas tautas, o prirėkus nevensusi pasinaudoti ir „skaldyk ir valdyk“ principu. Todėl vargu ar galime teigti, kad tai buvo laikotarpis, palankus realiai veikti nacionalizmo pagimdytus ir įsisenėjusius tarpetninius konfliktus, įtampas bei stereotipus, veikiau jie būdavo slopinami, užtušuojami ar ignoruojami.

Nepaisant to, kad tuomet senieji Lietuvos miestai statistiškai „sulietuvėjo“ (beje, Vilniui tai atsitiko pirmąkart per visą jo istoriją), nors atsirado ir sovietinių, daugiausia rusakalbių gyvenamų miestų, kaip antai Sniečkus (dabar Visaginas), filosofas L. Donskis konstatuoja paradoksalų „moderniojo lietuvių antiurbanizmo“ tęstinumą, ypač būdingą klasikinei ir net naujai lietuvių literatūrai. Pasak jo, sovietinė modernizacija sukūrė keistą žmogaus tipą – „dar ne miestietį, bet jau ir ne kaimietį“, kas neleido formuotis autentiškai lietuviškai miesto kultūrai³¹. Kaip šios nuostatos veikia / gali paveikti Lietuvos urbanistinio paveldo interpretacijas?

Įdomu, kad didysis tautinis lietuviškasis naratyvas išliko gajus net sovietmečiu, būdamas komunistinės ideologijos net iš dalies adaptuotas ir inkorporuotas, ypač pabrėžiant „antivakarietišką“ LDK politikos pobūdį. Tad nenuostabu, kad atkū-

rus nepriklausomybę ir žlugus didžiajam marksistiniam pasakojimui, atgimė bandymai rekonstruoti ar iš naujo konstruoti didįjį nacionalistinį pasakojimą³². Tačiau jis veikiai susidūrė su dabartinių kultūros politikos tendencijų konkurencija.

Nūnai Lietuvos viešojoje erdvėje pabrėžiamas palankumas postmodernizmo paveiktam daugiakultūriškumui ir įvairovei. Vakarų šalių visuomenėse kinta politinės, ekonominės ir socialinės galios santykiai, t. y. anksčiau diskriminuotos grupės (žemesnieji visuomenės sluoksniai, nevyraujančios religinės bendruomenės, etninės ar seksualinės mažumos, moterys, neigalieji ir pan.) ima kvestionuoti tradiciškai susiklosčiusius elito / neprivilegiuotųjų vaidmenis ir pradeda reikalauti atsižvelgti ir į jų interesus bei poreikius. Šių bendrųjų tapatumui kurti ar išlaikyti reikalingas ir autentiškas *istorijos-atminties-paveldo* dėmuo. Tai bene ryškiausiai matyti valstietijos ir darbininkijos (etnokultūros, industrijinio paveldo) bei daugiakultūrės įvairovės reprezentacijose, nuo XX a. septintojo–aštuntojo dešimtmečių labai praplėtusiose iki tol iš esmės elito kultūrai atstovavusio nacionalinio paveldo vaizdinį.

Tačiau nūdienos kultūros procesuose išvelgtinos ir kitokios tendencijos – visas socialinio gyvenimo sritis vis labiau užvaldantis konsumerizmas, reikalaujantis standartizuoti prekes ir paslaugas, taip skatinamas kultūrų niveliacijos, hibridizacijos

³¹ Donskis *Leonidas*. Tarp Karlailio ir Klaipėdos. Visuomenės ir kultūros kritikos etiudai. Klaipėda: KU leidykla, 1997, p. 13.

³² Beje, tam tikra prasme galima teigti, kad vienperspektyvė žiūra į istorinį miestą niekur neišnyksta ir šiandien. G. J. Ashworthas yra tvirtinęs, kad „turistams jūsų vietovėje galima parduoti tik jų pačių, o ne jūsų paveldą“. *Ashworth G. J. The conserved European City as cultural Symbol: the Meaning of the Text // Modern Europe, Place, Culture and Identity* (ed. by B. Graham). London: Arnold, 1998, p. 282.

ir homogenizacijos procesus³³. Jos, žinia, turi įtakos ir požiūriams į tradicines vertybes bei materialias praeities kultūros liekanas. Kultūros bei urbanistikos paveldą veikiant globalizacinėms ekonominėms ir politinėms jėgoms, į jį neišvengiamai ima žvelgti rinkodaros požiūriu, tad preke tampa ir istoriniuose miestuose sukaupti kultūriniai bei istoriniai simboliai. „Miesto valdymas – nuolatinė įtampa tarp tradicijų ir aktualijų, ideologinio bei socialinio totalumo reikalavimų ir realybės sąlygotų nuolaidų“³⁴, – pažymi sociologai.

Daugiakultūriškumo iššūkiai

Nors atkūrusiai nepriklausomybę Lietuvai pavyko kiek palankesnėmis negu jos Baltijos sesėms sąlygomis spręsti sovietmečiu atsiradusių etnokultūrinių bendrijų integracijos problemą, iškilo ir naujų, iki tol neegzistavusių ar ignoruotų problemų. Viena svarbiausių iš jų reikėtų laikyti poreikį naujai traktuoti *XX a. ideologijas ir karo palikimą*.

Kaip žinoma, Antrojo pasaulinio karo materialiuoju palikimu, ypač skirtingų kariuomenių karių kapais, šiandien rūpinasi daugiausia užsienio šalys, atitinkamai Vokietijos ir Rusijos visuomeninės organizacijos ar oficialios institucijos. O lietuviams jis tapo „svetimas“ ir yra veikiau diskutyviai „nematomas“. Tai rodo kad ir abejingumas sovietinių karių monumentams, kai kur ligi šiol tebeskelbiantiems „išvadavimo“ žinią ir reikalaujantiems pagarbos

„didvyriams, žuvusiems už tėvynės laisvę“.

Kur kas didesnio visuomenės atgarsio sulaukė atkūrus nepriklausomybę naujai iškeltas atsakomybės už holokausto akcijas Lietuvoje klausimas. Galima teigti, kad sovietmečiu, perkėlus atsakomybę už masines žydų žudynes naciams ir mitologizuotiems „buržuaziniams nacionalistams“, istorinės sąmonės lygmeniu ši problema liko neišspręsta. Su holokausto atminimo įprasminimo problema susidūrė ne tik Lietuva, bet ir kitos pokomunistinės šalys ir visur bandymai ją spręsti turėjo ir tebeturi ne vien politinių, teisinių, bet ir kultūrinių bei ekonominių padarinių. Ši tema iki šiol lieka komplikuoja ir skaudi. Tačiau Vakarų šalių patyrimas holokausto pedagogikos srityje rodo, kad pasitelkus artefaktus bei prisiminimus įmanoma ugdyti šiuo atveju ypač aktualų *empatijos* jausmą, taigi įveikti įsisenėjusias mąstymo klišes ir abipuses nuoskaudas.

Pas mus šios diasporos istorijos ir paveldo pažinimo linkme pradėta žengti jau senokai, tai rodo ir faktas, kad akademinis interesas, galbūt ir konjunktūriškai, šiai temai pastaruoju metu yra itin sustiprėjęs. Taip pat yra pajudėję ir materialaus žydų paveldo regeneravimo bei holokausto atminimo ženklinimo darbai (Vilniuje žydų geto ženklimas memorialinėmis lentomis, keleto kvartalų atkūrimo darbai ir t. t.). Šios diasporos atstovai bene aktyviausiai gina savo paveldą ir nuo nežabotos naujų statybų plėtros (žr. dar nesibaigusį konfliktą dėl Vilniaus Šnipiškių žydų kapinių teritorijos ribų nustatymo).

Akivaizdu, kad nuosaikias ar audringesnes reakcijas išryškinant „svetimą“ paveldą labiausiai veikia *konfliktuojančios*

³³ Kevin W. The Representations of the Past. Museums and Heritage in the post-modern World. London: Routledge, 1992, p. 61–69.

³⁴ Vosyliūtė A. Miestas kaip multikultūrinė erdvė // Tautinės mažumos demokratiniame valstybėje. Vilnius, 2000, p. 83.

nacionalistinės nuostatos, istorinių traumų šviežumas kolektyvinėje atmintyje ir pakankamo chronologinio bei psichologinio atstumo trūkumas. Tai gerai iliustruotą neseną lenkų ir lietuvių katalikų konfliktą dėl Vilniuje 1933–1936 m. gyvenusios šv. Faustinos Kowalskos dvasinio palikimo traktavimo. Katalikų Bažnyčios siekis universalizuoti iki šiol daugiau lenkų savastimi laikytą šventosios paskleistą gailestingumo kultą ir jo materialius atributus, ypač stebuklingąjį Gailestingojo Jėzaus paveikslą, sukėlė aršų lenkų tikinčiųjų pasipriešinimą. Šis konfliktas, be abejonės, netiesiogiai buvo inspiruotas ir senų ginčų dėl Vilniaus tautinės bei valstybinės priklausomybės atgarsių.

Savo ruožtu A. Lukašenkos autoritarinio režimo oponentai Baltarusijoje, siekdami konstruoti alternatyvų oficialiajam *a la* sovietiniam tapatumo diskursą, taip pat gręžiojasi į LDK laikus ir Vilnių, iš naujo keldami jame esančių kultūros vertybių etninės „priklausomybės“ bei „dalijimosi“ klausimus, kurie irgi turi tikėtinų konfliktų su lietuviams potencialą³⁵.

Tai rodo, kad „stereotipai ir ginčai dėl LDK pobūdžio bei pretenzijos į Vilnių ne tik turėjo ir tebeturi poveikį santykiams tarp kaimyninių valstybių, bet ir palieka pėdsaką šiandienų Lietuvos tautų (lietuvių, lenkų, rusų, baltarusių) identitetuose“³⁶.

³⁵ Филюшкин А. Вглядываясь в осколки разбитого зеркала: Российский дискурс Великого Княжества Литовского // *Ab Imperio*, № 4, 2004: <http://abimperio.net/> (žiūrėta 2007 12 15); Як Вільня сталася жамойцкім горадам? // 150 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі: <http://knihi.com/pytanni/index.html> (žiūrėta 2008 01 17); Воранаў І. Вільня-Вільно-Вільнюс: Гісторыя аднаго горада: <http://www.library.by/portalus/modules/belarus> (žiūrėta 2008 01 17)

³⁶ *Bumblauskas A.* Kaip galima derinti žvilgsnį į LDK paveldą? // *Naujasis židinys-Aidai*. 2003, Nr. 4, p. 182.

Minėti pavyzdžiai rodo, kad dabarties tarpgrupiniai konfliktai dažniausiai turi gilesnes istorines šaknis. Tokiu galima laikyti ir užsitęsusių vidinių vienos bendruomenės konfliktą – ginčus tarp žydų misnagdu ir nevyraujančios judaizmo pakraipos atstovų chasidų (Chabad Liubavicz) dėl bendruomeninio turto priklausomybės didžiojoje Lietuvos miestuose.

Šie atvejai iliustruoja ir dar vieną, ateityje, be abejonės, tapsiančią vis aktualesnę problemą – **naujųjų atvykėlių** integracijos į Lietuvos visuomenę ir su tuo neišvengiamai susijusį **lokalaus paveldo adaptacijos** klausimą³⁷. Žurnalistai ir kultūrologai jau ima svarstyti, pavyzdžiui, vietinio islamiškojo paveldo įsisavinimo galimybes, jeigu Lietuvoje dėl imigracijos imtų gausėti musulmoniškoji bendruomenė. Žinoma, Lietuvos miestuose esama besikuriančių bendruomenių ar grupelių (kinų, italų, libaniečių ir pan.), kurios negali susieti savo kultūrinio horizonto su vietiniu paveldu bei istorija arba gali tai padaryti tik labai fragmentiškai, tačiau su laiku, matyt, neišvengiamai turėsime ir šių, kol kas egzotiškų kultūrinių bendrijų paveldą.

Galima konstatuoti, kad, išskyrus pirmiau išvardytus viešumą pasiekusius komplikuotus atvejus, etnolingvistinė Lietuvos gyventojų dauguma kol kas, matyt, dar (o gal jau?) nejaučia akivaizdžios multikultūralizmo grėsmės, todėl po truputį į senųjų miestų erdvę įsileidžia ir „svetimo“ paveldo ženklus. Tad reikia pažymėti tam tikrą mentalinę slinktį, įvykusią per pastaruosius penkiolika metų. Regioninių skirtumų

³⁷ *Tunbridge J. E.* Whose Heritage? Global Problem, European Nightmare // *Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe* (ed. by G. J. Ashworth and P. J. Larkham). London: Routledge, 1994, p. 123–134.

ir skirtingų etninių, konfesinių grupių paveldo šiandien jau nebe taip bijomasi kaip anksčiau. Tai rodo, pavyzdžiui, nuosaiki gyventojų reakcija į vokiškų (Klaipėdos krašte) ar žydiškų (mažiau – lenkiškų) užrašų atidengimą ant senųjų pastatų.

Kaip matėme, nepaisant Lietuvoje tebevyraujančio praeities vaizdinio etnolingvistinio monoperspektyvumo, po truputį atsiranda prielaidos multiperspektyviam žvilgsniui į urbanistinį paveldą. Juk joks miestas vis dėlto negali būti vienos kurios tautos visiškai „pasisavintas“, ypač didmiesčiai, turintys reikšmės viso regiono raidai ir nuolat pilni įvairių tautų gyventojų, ar juolab visiems „priklausantys“ pasaulio paveldo miestai.

Urbanistinio paveldo interpretacinės perspektyvos

Dabartinės istorinių miestų apsaugos strategijos esmė – vadinamasis *change through consensus* (kaita dėl konsensuso) kelias, siekiantis išvengti atviros ar slaptos įvairių suinteresuotų grupių konfrontacijos. Norima urbanistinį planavimą padaryti demokratiškesnį ir labiau įtraukiantį visuomenę, o istoriniuose miestuose sukauptus paveldo išteklius – prieinamesnius tiek vėl pradėjusioms stiprėti vietinėms bendruomenėms, tiek atvykstantiems turistams³⁸.

Paveldo išteklių vadybai daugiakultūriose visuomenėse specialistai siūlo keletą bendrųjų strategijų, be abejonės, kiek koreguojamų konkretaus istorinio miesto specifikos³⁹:

1) *įtraukiančioji strategija* arba „inkliuzija“ („*inclusivist*“ approach), kai bandoma suderinti įvairių etninių bei socialinių grupių interesus paveldui. Ši vadybos strategija ypač aktuali daugiakultūriems visuomenėms, kurioms tenka spręsti įvairias politines ir ekonomines, tarp jų ir paveldo išteklių „pasisavinimo“ problemas. Be to, suvokus poreikį eksploatuoti didžiausią galimą paveldo išteklių bazę, siekiama pritraukti kuo didesnius turizmo srautus. Šios strategijos trūkumas – pavojus, kad dėl siūlomų paveldo produktų gausos kultūros vertybių prasmės gali „išskysti“ arba jų vartotojai darysis joms vis abejingesni dėl įtampos ir antagonizmų trūkumo;

2) *minimalistinė* prieiga, priešingai, plėtoja tik tas paveldo temas, kurios yra bendros visiems gyventojams ir taip siekia išvengti galimų prieštaravimų ar konfliktų tarp vienos ar kitos grupės. Šiuo atveju daugiau dėmesio skiriama gamtos paveldui, taip pat tiems kultūros paveldo elementams, kurių „grėsmė“ jau yra laiko neutralizuota.

Minimalizmo strategija paprastai taikoma jautriose vietovėse, dėl kurių paveldo interpretacijų tebevyksta aršūs konkurenciniai ginčai. Pagrindinė problema pasirinkus „minimalizmą“ – bendro vardiklio, kuris patenkintų daugumą ir neignoruočiau mažumų interesų, identifikacija, taip pat nuolatinio „taikdariško budrumo“ ir kontrolės poreikis (tačiau kas gi demokratinėje visuomenėje galėtų tuo užsiimti?). Be to, nuošalyje lieka daugelis neišnaudotų potencialių paveldo išteklių, galinčių pasitarnauti turizmui. Galiausiai, kadangi laikui bėgant padėtis neišvengiamai kinta, tenka atsižvelgti į potencialius interpretacijų pokyčius.

³⁸ Ashworth G. J., Tunbridge J. E. *The Tourist-Historic City*. Chichester: John Wiley and Sons, 1990, p. 22.

³⁹ Tunbridge J. E., Ashworth G. J. *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley and Sons, 1996, p. 219–222.

3) *lokalizacija* – tai skirtingų paveldo išteklių, esančių topografiškai atskirtose vietose, plėtojimas ar nebylus pripažinimas. Tikima, kad toks erdvinis atskyrimas turėtų prislopinti tarpgrupinius disonansus. Ši strategija būna efektyvi vietovėse, kur tam tikri lokaliniai skirtumai jau yra pripažįstami kaip skirtingo, savito paveldo dalis.

Šį teorinį modelį pasiūliusių G. J. Ashwortho ir J. E. Tunbridge'o nuomone, pati produktyviausia, nors ir daugiausia kūrybinių pastangų reikalaujanti, yra pirmoji – „įtraukiančioji“ – strategija.

Lietuvos miestuose sukaupų kultūros turtų atžvilgiu galima išskirti įvairių nesąmoningų šių strategijų taikymo variantų, pavyzdžiui, sovietmečiu išvelgtini „minimalistinės“ laikysenos bruožai, Grūto parkas atstovaus „lokalizacinei“ prieigai ir t. t.

Nors tradicinės paveldosaugos formos – muziejų ekspozicijos, memorialinės lentos, paminklai, gatvėvardžiai – tęsia dar sovietmečiu pradėtą daugiakultūrės miestų praeities įamžinimo dėmenį, tai daroma daugiausia dėl spaudimo tuo suinteresuotų vietinių kultūrinių bendrijų ar užsienio šalių ambasadų, kurios siekia, kad istoriniuose miestovaizdžiuose atsirastų ir jų kolektyvinės „atminties vietų“, asmenybių bei ženklų. Tačiau apie kryptingą, kūrybišką ir nuoseklų daugiakultūrio miestų paveldo išteklių panaudos strategavimą kol kas galime tik svajoti, nes tiek bendroji šiandienos kultūros politika, tiek dabartinė paveldosaugos sistema šiuo klausimu veikia linkusios apsiriboti arba pavienių klausimų sprendimu, arba šnekomis. Nors aki-vaizdu, kad, vykstant eurointegraciniais ir globalizaciniais procesams, poreikis išmintingai bei nuosekliai spręsti iškilsiančias tarptines problemas tik stiprės.

Minėti sunkumai gali būti siedinami su tuo, kad išsivysčiusiose šalyse įsivyraujantis multikultūralizmas nėra įprasta, vieninga, nuosekli ideologija⁴⁰. Nacionalizmas, nepaisant jo trūkumų, pabrėžė socialinį teisingumą, lygybę ir piliečių teises, o multikultūralizmas bando daryti tą patį, tik remdamasis hibridiškumu⁴¹ ir kosmopolitizmu, išskeldamas anksčiau subordinuotų grupių teises. Tačiau tai daryti nėra lengva ne vien dėl kai kuriose marginalinėse grupėse ar jaunimo, pavyzdžiui, *skeenheadų* subkultūrose atvirai propaguojamų ksenofobinių, rasistinių ar šovinistinių nuostatų gajumo, kurias tik vargiai pridengia plonas oficialaus „politikorektiškumo“ šydas. Kartais multikultūralizmo siekis leidžia į vyraujančią kultūrą iš tiesų integruoti keletą egzotiškų marginalinių elementų, pasirinktų iš tautinių mažumų kultūros. Tai vadinamoji „picų ir polkų prieiga“⁴². Toks multikultūralizmas nekelia realios grėsmės vyraujančiai kultūrai, kuri pati jaučiasi jo praturtinta. Tačiau šis žingsnis gali vesti ir prie etniškumo, kuris dar labiau skiria negu vienija, sustiprinimo.

Įdomu, kad Vakarų paveldosaugos teorikai ypač pabrėžia senosios Lenkijos ir Lietuvos valstybės daugiakultūrio sugyvenimo patirtį bei paveldą kaip ne tik unikalų, bet ir itin aktualų globaliam dabarties pasauliui, patiriančiam sunkiai prognozuojamus globalizacijos iššūkius⁴³. „Grįžimu

⁴⁰ Brown David. Contemporary Nationalism. Civic, ethnocultural and multicultural politics. London: Routledge, 2000, p. 126–134.

⁴¹ Gerle Elisabeth. Kultūros ir religijų globalizacija: <http://www.bernardinai.lt/index.php?-1535272863> (žiūrėta 2005 12 03).

⁴² Graham B., Ashworth G. J., Tunbridge J. E. A. Geography of Heritage. Power, Culture and Economy. London: Arnold, 2000, p. 101.

⁴³ Ten pat, p. 113.

prie šaknų“, prie autentiškos kaimynystės tradicijos yra susidomėję bei susirūpinę ir mūsų istorikai⁴⁴. Galima teigti, kad dabartinė lietuviškoji historiografija, vis plačiau plėtodama iki nepriklausomybės slopintą interesą etnokultūrinei įvairovei, gana aiškiai stoja „inkluzijos“ pusėn. Tačiau tam jau nebepakanka vien akademiškai solidžių ir vertybiškai neutralių LDK ar vėlesnių laikotarpių tyrimų, kurie lieka mažai žinomi plačiajai visuomenei. Kaip matėme, problemų kelia ne tik LDK paveldo „dalybų“, bet ir naujųjų, ir ypač naujaisių laikų, kuriuos dar siekia kolektyvinė atmintis, įvykių, asmenybių bei vietų interpretacijos ir įprasminimo uždaviniai. Galima sutikti su A. Bumblausku, kad „šiandienis istorijos mokslas turi būti ne tik atviras „egzotiškai“ praeities įvairovei, bet ir dabarties istorinių sąmonių įvairovei bei kultūrinės politikos realijoms“⁴⁵. Todėl mums visiems būtina tapti nūdienės istorinės sąmonės ekspertais ir aktyviais istorinės kultūros kūrėjais⁴⁶.

Siekiant šio tikslo būtina kelti ir klausimą – *kaip prisiliesti prie „svetimo“ paveldo ir kaip dalytis „savu“?* Filosofinės

⁴⁴ Bumblauskas A. Senasis Vilnius istorinės sąmonės perspektyvose // Lietuvos istorijos studijos. 2000, t. 8, p. 20–39; Bumblauskas A. Europietiškoji Lietuvos kultūros paveldo dimensija // Kultūros barai. 2001, Nr. 11, p. 47–49; Bumblauskas A. The Heritage of the Grand Duchy of Lithuania: Perspectives of Historical Consciousness // The Peoples of the Grand Duchy of Lithuania (ed. by G. Potašenko). Vilnius: Aidai, 2002, p. 7–44; Bumblauskas A. Kaip galimos LDK paveldo dalybos? Naujasis Židinys-Aidai. 2003, Nr. 6, p. 324–333; *Nikžentaitis Ahydas*. Rytų Lietuva lietuvių atminties kultūroje ir politikoje: istoriko ir atminties kūrėjo santykio problema // Kultūros barai. 2004, Nr. 10, p. 18–23.

⁴⁵ Bumblauskas A. Kaip galima derinti žvilgsnį į LDK paveldą? // Naujasis židinys-Aidai. 2003, Nr. 4, p. 183.

⁴⁶ Istorikas – dabarties istorinės sąmonės ekspertas? // Kultūros barai. 2005, Nr. 11, p. 2–9.

antropologijos atstovas Gintautas Mažeikis, svarstęs „sąmonės pakraščių kultūros“ sąvoką, išskyrė tris savos kultūros peržengimo kitos link instancijas – imitavimą, dialogą ir vaizduotę⁴⁷. Pirmąją iš jų pusiau juokais būtų galima pavadinti „Užgavėnių modeliui“, t. y. kultūriškai priimtinių formų laikinai „persirengti“ *kitu*, „įlįsti į jo kailį“ paiešką bei raišką (pavyzdžiui, šv. Patriko dieną kiekvienas panorėjęs gali tapti „airiu vienai dienai“). Filosofas rašo: „besilinksminančiam kūrybingam lietuviui būdinga žaisti temperamentingumą, aistringumą, laisvės ir nutrūktgalviškumo meilę. Tai įgyvendinama imituojuojant čigoniškumą, neapibrėžtą rytietiškumą. <...> Sąmonės pakraščių kultūra nebūtinai yra čigoniška. Ji tiek pat rusiška, moldaviška, gruziniška, vokiška, prancūziška.“⁴⁸ Tad galima teigti, kad palankiausias kitos kultūros pažinimo dėmuo, beje, seniai plačiai žinomas ir naudojamas, kartu leidžiantis išvengti ir potencialių konfliktų, yra nacionalinė virtuvė, užstalės papročiai, dainos ir šokiai, mugės ir šventės ir t. t., leidžiantys gana nesunkiai peržengti vyraujančios kultūros elgsenos rėmus. Šiuo atveju būtina stipri vaizduotė, padedanti žmogui greičiau ir emocingiau susitapatinti su svetima kultūra ir lengviau grįžti į savąją. Tačiau G. Mažeikis perspėja, kad „neturintį stiprios vaizduotės ir valios spręsti asmenį šie pakraščiai gali įtraukti ir sunaikinti. Kai sąmonės paribiai ima dominuoti, prasideda savo kultūros išcentrinimo procesas, kuris ne visada yra sėkmingas. Tada gimsta nevaisingos hibridinės kultūros: lietuviški rusai, rusiški lietuviai, lenkiški baltarusiai“⁴⁹.

⁴⁷ *Mažeikis Gintautas*. Paraštės: minčių voratinkliai. Šiauliai: Saulės delta, 1999, p. 18–19.

⁴⁸ Ten pat, p. 18.

⁴⁹ Ten pat, p. 19.

Ne mažiau svarbu pabrėžti, kad betarpiškas gilesnis kitų kultūrų pažinimas pasiekiamas ne tiek epizodišku ir pramoginiu „persirenginėjimu“, bet veikiau pasitelkus kasdienį dialogą ir empatiją. Tiesos nevengiantis, tačiau pagarbus ir geranoriškas tarpetnis ar tarpkonfesinis dialogas (-ai), neapsiribojant vien politkorektiškąja lokalizacija, kurią demonstruoja, pavyzdžiui, LRT, kurdama pavienėms kultūrinėms bendrijoms skirtus, todėl siaurai etniškai orientuotus laidų ciklus, yra stiprus įsise-nėjusių tarpgrupinių stereotipų priešnuodis ir konfliktų sprendimo priemonė.

Išvados

Dabarties Lietuvoje, kaip, beje, ir kitose pokomunistinėse šalyse, susiduriame su vis stiprėjančiais sociopolitiniais iššūkiais. Viena svarbiausių reikėtų laikyti tautinio tapatumo išlaikymo problemą (nepaisant oficialiai deklaruojamo siekio išsaugoti įvairovę) vis labiau kultūrų hibridizacijos bei homogenizacijos, kuriai didžiausią įtaką daro *american way of life*, apimamame pasaulyje bei spartėjantį visų gyvenimo sričių pajungimą ekonominei laisvosios rinkos logikai, kuri laikoma vienintele panacėja nuo visų socialinių negalių. Su šiais veiksniais būtų galima sieti du svarbiausius daugiakultūrio paveldo pažinimo stabdžius:

1) *politikorektiškumą ir toleranciją*, čia suprantamus veikiau kaip *abejingumas kitam* ar net jo ignoravimas dangstantis paviršiniu, formaliu, mandagiu, bet šaltu įvairovės pripažinimu. Ši nuostata iš esmės nesprendžia geranoriško tarptautinio bendravimo ar vietinių kultūrinių bendrijų socialinių problemų, o kaip tik stiprina jų *izoliaciją*, t. y. neigiamą topografinę ar sim-

bolinę lokalizaciją⁵⁰. Arba, kaip rodo šalių, kurios labai paiso šio principo, patirtis, iš tiesų atverianti ir plačias piktnaudžiavimo galimybes, skatinanti „atvirksčią diskriminaciją“ ir pan. Čia būtų galima minėti ir Vakaruose atsirandanti keistą reiškinį – dėl menamo vengimo ižesti kitą ar užgauti jo tautinius jausmus bei papročius, atsisakyti savos kultūros raiškos bei tradicijų, taip virstant bespalviu „niekuo“⁵¹;

2) kultūros srities apskritai ir paveldo išteklių konkrečiai *komercializaciją*, kuri iš esmės siekia plėtoti tik ekonomiškai pelningus jo elementus, nepaisydama ar atmesdama visus likusius, taip supaprastindama ar iškreipdama turtingo praeities gyvenimiško patyrimo perėmimo galimybes.

Pilietinės visuomenės plėtrai Lietuvoje galėtų pasitarnauti ne tik LDK ar kitų Lietuvos istorijos laikotarpių tarpetnis, tarpkonfesinis, tarpkultūrinio bendrabūvio tradicijų pažinimas ir gaivinimas įvairių švenčių proga ar konkrečių paveldo objektų, vietovių bei asmenybių interpretacijose (tam ypač galėtų pasitarnauti tinkamai išnaudotos atkuriamų Žemutinės pilies Valdovų rūmų erdvės), bet ir sąmoninga bei kryptinga valstybės kultūros politika, orientuota į istorinių stereotipų įveikimo, geranoriškumo, kitų kultūrų pažinimo švietimo sistemos, žiniasklaidos bei visuomenės šios srities iniciatyvų skatinimą.

⁵⁰ Prisiminkime nesenas imigrantų riaušes Prancūzijoje.

⁵¹ Turima omenyje tokie atvejai, kai Kalėdos virsta tiesiog „švente“, taip išplaukiant jos krikščionišką turinį, kad esą nebūtų ižesti kitų religijų išpažinėjai ir t. t. Plačiau apie šią nūdienės tolerancijos perversiją žr. *Donskis Leonidas*. Apgailėstauju, kad esu: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/74628> (žiūrėta 2008 02 29).

**MULTICULTURAL HERITAGE IN HISTORICAL TOWNS:
THE PROBLEMS OF CONSERVATION AND INTERPRETATION**

Rasa Čepaitienė

S u m m a r y

In the article, the conceptions, that have influenced (and still are influencing) appreciation, assimilation and usage of the heritage, accumulated in Lithuanian historical towns, are analyzed and some potential ways of solution to the arising problems are proposed. It is emphasized, that recognition, usage and interpretation of cultural values, accumulated in the historical towns, which are, as a rule, multi-ethnic, multi-confessional and multi-cultural, are complex undertaking and competence, creativity and responsibility requiring process.

Relationship of such a multipartite problem with the cultural politics of modern Lithuania is examined. Two attitudes, mono-perspective (nationalistic) and multi-perspective (postmodern), towards the relation of ethnic communities and prevailing culture,

are distinguished. The most lucid cases of heritage appropriation/assimilation, which provoked inter-ethnic or intersectional conflicts of recent times, are analyzed. These are related to the sensitivity of the historical memory, which is linked with a traumas and wrongs of the recent past.

The strategic possibilities of usage of cultural riches, accumulated in our historic towns, are treated, referring to the ideas of the conservation theorists, such as G.J. Ashworth, J.E. Tunbridge and others ("inclusivist", minimalist, localizing models, proposed by them), and taking into account Lithuanian particularity. Actuality of multicultural traditions and experiences of the unique concord in the Great Duchy of Lithuania, considering the present circumstances of a global world, are emphasized.

[teikta 2008-03-13

Parengta skelbti 2008-05-30